

Proklos, *Elementy teologii*, tłum. Robert Sawa, Wydawnictwo AKME, Warszawa 2002, ss. 136

Lektura *Elementów teologii* Proklosa zmusza czytelnika, zorientowanego w historii filozofii i opracowaniach, dotyczących filozofii Proklosa, do zastanowienia, dlaczego ten wielki filozof jest tak mało znany, chociaż tak często i chętnie powołują się na niego liczne systemy filozoficzne. Dla jednych historyków filozofii (np. E. Zeller) Proklos nie jest oryginalny, albowiem opracowuje jedynie z drobiazgową dokładnością całą wiedzę, przekazaną mu przez poprzedników, jak również z pojęciami filozoficznym miesza mityczne wyobrażenia wierzeń wschodnich i greckich. Dla innych (np. J. Legowicz) Proklosa ocenia się, że korzystając z różnorodnych dyscyplin filozoficznych i mitologicznej gnozy oraz doktryn teistycznych, stworzył oryginalny system filozoficzny o charakterze naturalistyczno-teologicznym. U Proklosa występuje typowe dla neoplatonizmu połączenie erudycji i uczoneści z zainteresowaniami irracjonalno-okultystycznymi. G. Reale w swojej *Historii filozofii starożytnej* pisze, iż Proklos jest największym z neoplatoników po Plotynie, a takie jego dzieła jak *Elementy teologii* ukazują, że był on umysłem spekulatywnym pierwszej wielkości. Dzieło Proklosa jest próbą sformalizowania teologii według zasad Euklidesa. Zresztą i tytuł dzieła jest podobny. Tam *Elementy geometrii* – porządkujące matematykę za pomocą aksjomatów, dzieło klasyczne, które w historii myśli ludzkiej ocenianej ilością drukowanych egzemplarzy książek znajduje się po Biblii na drugim miejscu. Tu *Elementy teologii* – porządkujące teologię starożytną, naturalną, w sposób analogiczny. Proklos stosując zasadę *reductio ab absurdum* stara się eliminować szereg poglądów, aby dojść do twierdzeń pewnych w teologii. Do prawdy i do Boga można dojść z pomocą filozofii (za pośrednictwem rozumu) albo mitu (za pośrednictwem wyobraźni), albo wiary (poprzez bezpośrednie i transcendentne zjednoczenie z Absolutem). Wiara wydaje się najważniej-

sza, bowiem jest „mądrością przewyższającą wszelką mądrość ludzką”. Stąd strzegąc i rozwijając dziedzictwo Platona, Proklos skupia swoją uwagę na teologii. Chociaż do dzisiaj nie było w Polsce łatwego dostępu do dzieł Proklosa, takich jak *Teologia Platowska*, to stało się wielkim wydarzeniem ukazanie się w tłumaczeniu polskim ważnego tekstu – *Elementy teologii*. W formie podręcznikowej, syntetycznych ujęć i akademickich skrótów ukazuje system teologii jako nauki o pochodzeniu całej rzeczywistości od pierwszej prostej zasady. Kolejne rozdziały stanowią precyzyjną analizę filozoficzną, w której autor rozważa różne możliwości rozwiązania podjętego problemu. Każde zagadnienie opracowuje według pewnego ustalonego schematu, w którym wyodrębnia trzy części: postawienie tezy, jej uzasadnienie i konkluzja. Najwięcej uwagi poświęca uzasadnieniu tezy. Odbywa się to na drodze kolejnych eliminacji możliwości niezgodnych z postawioną tezą. Ostatecznie pozostaje do akceptacji możliwość sformułowana w tezie. Najpierw w *Elementach teologii* znajdujemy wyłożone podstawowe metafizyczne antytezy takie, jak: jedność – wielość, przyczyna – skutek, a potem teorię trzech wielkich porządków rzeczywistości: Jedni, Intelktu i Duszy. Skomplikowaną strukturę świata Proklos interpretuje też zasadą triady. Wszystko, co niższe, tkwi w wyższym, wychodząc z niego i zwracając się do niego. Według Proklosa istnieją trzy stopnie rzeczywistości: bytowanie wszystkiego w Jedni, bytowanie poza Jednią przez wyjście z Jedni oraz bytowanie poza Jednią w powrocie do Jedni. Wszystko pochodzi z Jedni za pośrednictwem jedności i rozumu. W rozumie są trzy sfery: byt, życie i myśl, które też dzielą się triadycznie. Cała rzeczywistość układa się w trójki, a trójki w serie i całość spięta jest klamrą: Jednia – materia. Nie należałoby jednak zwracać zbyt wiele uwagi na powyższe zestawienia pośredników między Jednią a materią, lecz bardziej na logiczne, precyzyjne analizy filozoficzne poszukujące rozwiązania problemu. Występujący w tekście hierarchizm rzeczywistości nie powinien zasłaniać całej siły i precyzji analiz wielu możliwości. Interesujący jest też w dziele Proklosa sposób rozwiązywania problemu ciągu przyczyn w nieskończoność. W dochodzeniu do wniosku pomagają Proklosowi trzy przesłanki: 1) istnieją w świecie rzeczy będące w ruchu; 2) wszystko, co jest w ruchu, było poruszone przez coś innego; 3) jest niemożliwe postępować w nieskończoność w szeregu czynników poruszających i rzeczy poruszanych. Analiza problemu wzorowana być może na koncepcji Arystotelesa, jednak rozważana jest w swoistej, odrębnej metafizyce, w innej koncepcji rzeczywistości i przyczyny, sprawia wrażenie oryginalnych rozwiązań uderzających wysoką jakością spekulacji.

Elementy teologii wywarły wielki wpływ na rozwój filozofii. Zawarty w tym dziele system teologiczny przetłumaczył na język chrześcijański pseudo-Dionizy Areopagita, zapewniając Proklosowi – jak pisze we wstępie Maria Dzielska – pewne i wiodące miejsce w teologii, mistyce, angelologii i eklezjologii chrześcijańskiej. W IX w. w świecie arabskim powstała kompilacja oparta na *Elementach teologii* Proklosa i Eneadach Plotyna znana dziś jako *Liber de causis*. W XIII w. Wilhelm z Moerbeke przetłumaczył dzieło Proklosa na język łaciński. W średniowieczu Proklosa eksplorował Albert Wielki i Tomasz z Akwinu, Ditrich z Fryburga, Bertold z Mosburga, Mistrz Eckhart. We wczesnym renesansie Proklosem zachwycił się Mikołaj z Kuzy, ale jednocześnie zaznaczał, że jego pisma powinny być dostępne tylko tym, którzy są do ich lektury odpowiednio przygotowani, których nie oślepi ukryte w nich intelektualne światło. W czasach nowożytnych Baruch Spinoza swoje rozważania w *Etyce* ujął w matematyczną formę, wzorując się *Elementach*

teologii. U Leszka Kołakowskiego w *Horror metaphisicus* w rozważaniach nad pojęciem Absolutu u Proklosa znajdujemy stwierdzenie: „Bez Proklosa nie byłoby Hegla, a bez Hegla świat dzisiejszy nie byłby tym, czym jest” Doniosłość filozofii Proklosa głoszą również myśliciele współcześni i można mieć nadzieję, że także w Polsce ukążą się następne tłumaczenia oraz opracowania studiów nad Proklosem.

ks. Andrzej Małachowski